

[bokanmeldelser]

I mål

Guri Hjeltnes (red.)

Norsk presses historie 3: Imperiet vakler 1945–2010

Oslo: Universitetsforlaget 2010

Känslan av déjà vu inställer sig många gånger under min läsning av den tredje delen av *Norsk presses historie*, omfattande åren 1945–2010: Jag var i slutet av 1990- och början av 2000-talet redaktionssekreterare för motsvarande svenska projekt, den roll som Idar Flo här har haft, jag har varit verksam i olika befattningar på två svenska storstadstidningar från 1965 och till en bit in på 2000-talet, och jag har skrivit tre tidningars historia, bl a Malmötidningarna *Sydsvenska Dagbladet Snällpostens* och *Kvällspostens*. I Malmö hade t ex Egil Sundars och *Aftenpostens* 1970-talskampanj «Aksjonen for borgerlig samling», på 1960-talet en svensk motsvarighet, Christer och Olof Wahlgrens kampanj «Medborgerlig samling». Och kanske inspirerades VG:s «Landsting», med premiär 1974, av *Kvällspostens* «KvP-riksdagen», introducerad 1972, och ännu ett av alla dessa försök att stärka banden mellan tidning och läsare.

«Imperiet vakler» är denna tredje dels övergripande titel. Huvudredaktör är Hans Fredrik Dahl, redaktör för detta band är Guri Hjeltnes, professor i journalistik vid Handelshøyskolen BI i Oslo, men med ett journalistiskt förflutet, och medverkar gör ytterligare 20 författare, bl a Henrik G. Bastiansen, Sigurd Høst, Rune Ottesen, Tor Are Johansen, Martin Eide, Jo Bech-Karlsen, Else-Beth Roalsø och Thore Roksvold. För arbetet med bilder och andra illustrationer svarar Nils E. Øy.

Av tidiga arbetsdokument framgår att man från början tänkt sig 1965 eller 1970 som gränsår mellan del 2 och del 3. Då hade kanske titeln framstått som än mer träffande, men å andra sidan innebär valet av krigsslut och befrielse en betydligt mer spännande utgångspunkt, tillvaratagen i flera av de sex delavsnitten: Tidningar som upphört, eller tvingats upphöra under ockupationen, skulle i gång igen, de som å andra sidan kunnat fortsätta att utkomma hade att hantera den misstänksamhet, för att inte säga fiendlighet, som omgav dem: den svart-vita bilden blev att (de utkommande) borgerliga tidningarna fick stämpeln åtminstone snudd på landsförrådiska, medan (de stoppade) vänstertidningarna kom att uppfattas som moraliskt högtstående. Särskilt A-pressdirektören John Ona, en stark profil i den norska tidningsvärlden, lyckades ge s-tidningarna en offerstämpel som tydligt överdrev hur hårt åtgångna de blivit, en svartmålning som dock givetvis innebar att LO och Arbeiderpartiet blev ännu mer givmilda än de annars skulle ha varit. Det s k Avisoppgjøret, där de tidningar som utkommit fick betala en del av sina krigsårsinkomster till dem som fått upphöra, pågick ända in på 50-talet, och inflammerade var också många av de diskussioner som handlade om

vilka som skulle få de nya presskortet, och vilka som skulle anses ha förverkat sin rätt till ett sådant.

Liksom i Sverige var det svaga borgerliga tidningar som först strök med när tidningsdöden började slå till på 1950-talet. 1952 fanns det 12 utgivningsorter med mer än 3 tidningar, åtta år senare hälften så många. Monopolorterna ökade samtidigt från 68 till 81. Upplagespiralen, ett begrepp myntat av den svenske pressutredaren Lars Furhoff, i hans doktorsavhandling 1967, var lika tillämpbar här som där – men, påpekas det prompt, först ut med att notera den mekanismen var den mångsidige norske tidningsmannen Edmund Norén – han talade om «kvantums-spiralen» redan på ett nordiskt pressmöte 1950.

Däremot klarade sig A-pressen förhållandevis bra, och mycket talar för att det berodde på strategin att göra precis tvärtemot vad man gjorde i Sverige: I stället för att satsa på regionalt spridda tidningar, som egentligen inte gjorde någon ortspublik glad, bestämde man sig för att på lokaltidningsnivå ta upp konkurrensen med de borgerliga bladen.

Det system som återuppbyggdes efter kriget var partipresssystemet, grundat på idén att en tidningsort inte var komplett om den inte hade en Høyretidning, en Venstretidning, en Arbeidertidning och en Bondetidning. Det var också partipressen som presstödet, beslutat i Stortinget 1969, skulle slå vakt om. Men systemet var samtidigt på väg att erodera, och absolut inte bara av ekonomiska skäl, utan kanske minst lika mycket som en följd av nya journalistiska och publicistiska ideal, en process som kan sammanfattas under rubriken professionalisering. Redan 1963 förklarade sig *Aftenposten* vara oavhängigt konservativ, och i *Dagbladet* gav legendaren Arve Solstad den analyserande journalistiken ett genombrott, med spalten «Fra den politiske arena». Även i A-pressen höjdes röster för en minskad partitrot, och även *Arbeiderbladet*, med Reidar Hirsti som redaktör från 1963, började öppna sina spalter för debattinlägg från olika håll.

När en gruvolycka på Svalbard 1962 skördade 21 dödsoffer, och regeringen Gerhardsen tvingades avgå efter en förtroendeomröstning i Stortinget året därpå, direktsände TV debatten. Därmed hade det nya mediet fått sitt genombrott, samtidigt som debatten fungerade som en ögonöppnare för många: här kunde man nu se alla partier framträda, och sedan själv bilda sig en uppfattning, kanske en helt annan än den som partitidningen, som höll sig till partilinjen, pläderade för. I en jämförelse med den opartiska radio- och TV-journalistiken förlorade partipressen helt enkelt i trovärdighet. Och den slutliga dödsstöten för en journalistik underordnad ett partietablissemang kom med den första EU-omröstningen 1972 – där pressen sa ja, men folkmajoriteten nej.

Om referatets död och intervjuens seger handlar det i ett avsnitt som bygger på en genomgång av *Dagbladet* och *Arbeiderbladet*, med nedslag 1951, 1971, 1991 och 2008. Det är en intressant genomgång som visar hur nyhetsjournalistiken utvecklats från att vara en i huvudsak refererande verksamhet, till att på ett mycket mer gestaltande sätt använda framförallt intervjuer, men också grepp hämtade från reportaget. I min egen forskning kring de här fenomenen har jag dock tyckt mig i

Sverige kunna datera den här utvecklingen redan till 1905/1909 resp 1944, dvs åren för Anton Karlgrens och Oscar Hembergs inträde i *Dagens Nyheter* resp Carl-Adam Nycops och Sigge Ågrens i *Expressen*. Men enstaka pionjärer är en sak, ett genomslag på bred front en annan. Det tog verkligen sin tid innan man mera allmänt t ex övergav den kronologiska dispositionen av ett referat, eller förstod att placera individer centralt i texterna. Att *Dagbladet* (och *VG*) låg före i den här utvecklingen var något som Einar Olsen, en av A-pressens starke män, uppmärksammade 1973: «Den nye form [...] består i å knytte hver eneste sak til ett menneske, til en familie». Att man på *Dagbladet* (och *VG*) också gick i täten när det gällde att använda sig av den «omvendte nyhetstrekanten» kan ha sin förklaring i att dessa eftermiddagsutgivna tidningar kom med dagsfärska nyheter på ett annat sätt än morgontidningarna kunde göra, och var angelägna om att också framhålla den aspekten. Dock känns det tveksamt när intervjuer i form av påhängda fallbeskrivningar, som får illustrera saken, presenteras som «en ny typ» så sent som 2008. Exemplet «Ellen Palmgren (24) fortsetter boligjakt til tross for renteøkninger» är ett klassiskt grepp som svenska *Expressen* använde redan på 1940-talet – och som Nycop och Ågren bör ha exporterat i samband med sina konsultbesök på *VG* redan på 50-talet.

Om den språkpolitiska balansgången mellan nynorsk och bokmål, och det misslyckade försöket med «samnorsk», övergivet i mitten av 1960-talet berättar Thore Roksvold, som också noterar en rad förändringar typiska för den journalistiska moderniseringen: de många underrubrikerna får ge vika, till förmån för nyhetsingressen, paradisdornas många övergångar byts mot avslutade hänvisningar till insidorna. Sistasidan var åtminstone i *Dagbladet* nyhetssida så tidigt som 1928. Sportjournalistikens mönsterbildande roll, med de tre I-na «individcentrering, intimitetsskaping och intensiviering», d v s hela den strävan mot en ökad dramatisering, med ett tilltal som (också) vädjar till känslan som numera utmärker journalistiken, hör också till det som avhandlas.

«Läsarnytta», detta så centrala begrepp för dagens redaktioner, är förvisso inte något nytt. Redan *Norske Intelligentz-Seddeler* gav på 1700-talet bland annat råd om hur citrusfrukten bäst förvarades över vintern. Men betraktad som något som hör till välståndsökningen och det framväxande konsumtionssamhället, som ett uttryck för framtidstro och teknikoptimism, har det som Martin Eide kallar den vardagsnära nyttojournalistiken kommit att bli ett närmast överväldigande fenomen. Och från det som en gång kallades «aktiv journalistik» har både marknadsföringsdrivna evenemang och satsningen på ökad interaktivitet vuxit till betydande verksamheter i nutida tidningsföretag. Tidningarna är inte längre «bara» en fjärde (eller tredje) statsmakt, där läsarna är medborgare, utan minst lika mycket en vardagsmakt, med läsarna i roller som konsumenter och privatpersoner.

Den norska pressens historia har många drag gemensamma med den svenska, och detsamma gäller *Norsk presses historie* och *Den svenska pressens historia*. Men intressanta olikheter finns också, både vad gäller det ena och det andra. Vad själva verket beträffar, kan det gälla detaljer som att vi i den svenska versionen valt att

kursivera alla tidningstitlar, något som jag personligen tycker underlättar orienteringen på boksidorna högst väsentligt. Vi avstod vidare från fotnoter i den tryckta versionen – kanske till förfång för användbarheten: Störande för läsningen är de i alla fall inte.

Skribenterna är också många fler i den norska presshistorien, och inte sällan är det bara en mellanrubrik som skiljer de olika bidragsgivarna åt. Övergångarna flyter smidig in i varandra, däremot kunde man ha kostat på sig att med initialer signera de olika avsnitten. Nu får man gå den omständliga vägen över en rätt svårtillgänglig förteckning i registerdelen.

I den svenska presshistorien var vi noga med minimera det som tidningarna skrev OM, med att inte använda tidningarna som KÄLLOR. Referenser till den in- och utrikes samtidshistorien görs därför i huvudsak i s a s bestämd form – unionsupplösningen 1905, som de norska kollegerna saknar, finns t ex med i samband med den apparat för en ny Sverigebild som byggdes upp i dess spår, vilket är helt i sin ordning för oss. I den norska presshistorien, i varje fall i del 3, glider enligt min mening framställningen av och till för mycket över till att mer skildra själva de händelseförlopp som är aktuella – Indiens självständighet, Vietnamkriget, Kinas kulturrevolution – i stället för att ge besked om t ex hur olika redaktioner organiserade sin utrikesbevakning, och om särskilt framträdande skribenter och korrespondenter.

Att avhandla samisk och nynorsk press i särskilda avsnitt känns självklart. När det kommer till kvinnorna önskar man däremot att de hade kunnat fogas in i den löpande texten, utan åthävor. På den punkten envisades vi i redaktionen för den svenska presshistorien – kvinnorna skulle få sin rättmätiga plats ändå. Men dilemmat finns där, på samma sätt som när man diskuterar för och emot dagspressens särskilda «kvinnosidor»: utan sådana är risken onekligen stor att det materialet drunknar i det allmänna nyhetsflödet. Hur som helst skildras här, under rubriken «Kvinnenes långsommere inntog», hur de kvinnliga journalisternas position decennium för decennium blev allt starkare – från 1940-talet då giftermål äventyrade anställningen, till 50-talsoptimismen, 60-talets guldår och det upproriska 70-talet, och om tidstypiska Engebret-rörelsen, ett jämställdhetsnätverk som startade 1974, döpt efter restaurangen där det första mötet ägde rum, och med *Aftenpostens* Reidun Kvaale som en av eldsjälarna.

Och så till den allra största skillnaden – i den norska presshistorien har, i ett fjärde band, 375 tidningar fått sina biografier skrivna, i bokstavsordning från *ABC* till *Åndalsnes Avis*, och i katalogform: en tidning per sida, varken mer eller mindre. Till att börja med ställer jag mig frågan: kanske har Norge inte en «Lundstedt», varken gammal eller ny? I så fall är detta band naturligtvis ett ovärderligt uppslagsverk.

Om den svenska presshistorien har det ibland litet nedsättande sagts att den är «en illustrerad Lundstedt», genom sitt val att göra just tidningarna och en del av deras medarbetare till framställningens huvudpersoner, genom sin tämligen strikta kronologi och genom sin delvis geografiskt dikterade systematik. I den

norska presshistorien gör man mer eller mindre tvärtom, för att i stället ge maximalt med utrymme åt tematiska rundmålningar, från hur typgraferna steg för steg motades ut ur produktionen, till hur fotojournalistiken allteftersom expanderade, från centrala förändringar i tillämpningen av yttrandefriheten, till hur nätjournalistik och gratistidningar bidrar till att förändra det mediala landskapet, från lokaltidningarnas tillväxt, i spåren av presstödet utformning och tillkomsten av «storkommuner», till uppkomsten och konsolideringen av Schibsted, Orkla och A-pressen.

Tyngdpunkterna kan alltså förläggas olika, men lika litet som man ska förledas att tro att *Den svenska pressens historia* inte också rymmer en hel del tematik, ska man förledas att tro att *Norsk presses historie* inte också handlar åtskilligt om både tidningar och tidningsfolk, och då med ett betydligt mer kvalitativt sätt att se än i det millimeterrättvisa band 4. I båda fallen handlar det om ett antal storstilade volymer, proppfulla av allt möjligt spännande presshistoriskt vetande, välskrivna och flott illustrerade.

Gunilla Lundström, journalist och fil. dr.

Institutionen för kommunikation och medier, Lunds universitet

E-post: gunilla.e.lundstrom@telia.com /gunilla.lundstrom@kom.lu.se

Nytt ljus på skandinavisk kriminalfiktio

Gunhild Agger & Anne Marit Waade (red.)

Den skandinaviske krimi. Bestseller og blockbuster

Göteborg: Nordicom 2010

Mord och brott har blivit ett fenomen i skandinavisk mediekultur. Kriminalförfattare som Stieg Larsson och Henning Mankell dominerar bestseller-listorna och en global mångmiljonpublik följer deckarhjältarna Mikael Blomqvist & Lisbeth Salander och Kurt Wallander i böcker, biografier och tv-serier. Inte bara Mankell och Larsson skördar stora framgångar, utan även författare som Arne Dahl, Camilla Läckberg och Gunnar Staalesen. Om bytesbalansen för populärfiktio mellan Skandinavien och USA och Europa länge har varit påfallande enkelriktad, är i dag svenska, men även danska och norska deckare en eftertraktad exportvara. Ja, «Schwedenkrimi» cirkulerar som en kvalitetskategori för deckare med socialt medvetna intriger från vår nordliga region.

Någonting har, som det heter, hänt. Historiskt sett har kriminalgenren inte haft någon stark ställning i den kulturella offentligheten i Skandinavien. Om man ser till Sverige, har spänningsberättelser om brott och våld setts som något problematiskt ända sedan det tidiga 1900-talet med dess moralpanik om Nick Carter-litteraturen. Genren hölls länge stången av konservativa smakhierarkier och moralisk puritanism. På 1930-talet totalförbjöds utländska gangsterfilmer på rutin för att